

Krystyna Lorenz

NAJNOWSZE CZESKIE PODRĘCZNIKI DO NAUKI JĘZYKA ROSYJSKIEGO DLA SZKÓŁ OGÓLNOKSZTAŁCĄCYCH

Podstawą systemu szkolnictwa w Czechosłowacji jest obowiązkowa dziewięcioletnia szkoła ogólnokształcąca, w której języka rosyjskiego uczy się od klasy czwartej w następującym wymiarze godzin¹:

Klasy	IV	V	VI	VII	VIII	IX	Razem
Godzin	2	2	2	3	3	3	15

Drugi język obcy wprowadza się w niej dopiero w klasie siódmej, jako przedmiot nadobowiązkowy.

Obok powyższego, podstawowego typu szkoły istnieją w Czechosłowacji również dziewięcioletnie szkoły powszechne z rozszerzonym programem nauczania języków obcych dwóch typów. W pierwszym z nich nauczanie języka rosyjskiego zaczyna się już od klasy trzeciej. W myśl zasady unikania nagromadzania trudności, drugi język obcy (angielski, francuski, niemiecki albo hiszpański) wprowadza się tutaj dopiero w klasie piątej. Rozkład dla tych języków przedstawia się następująco²:

¹ *Ucební osnovy pro 1—5 ročník*, Praha 1963 s. 3.

² „Věstník Ministerstva Školství a Kultury“, Ročník XXI. Sešit 35; 20 prosince 1965, poz. 95 s. 351.

Klasy	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	Razem
Jęz. ros.	4	5	4	3	3	3	3	25
II język obcy	—	—	4	5	4	4	4	21
Razem	4	5	8	8	7	7	7	46

Zajęć pozalekcyjnych w zakresie języków obcych w tym typie szkoły nie przewiduje się.

Drugim typem szkoły powszechnej są tak zwane szkoły specjalne, z rozszerzonym programem nauczania języków obcych, w których obowiązkowa jest również nauka dwóch języków nowożytnych. Zasadnicze różnice między typem pierwszym i omawianym polegają na tym, że:

1. język rosyjski może w nim być pierwszym lub drugim nauczonym językiem obcym;
2. niektóre przedmioty wykładane są w nim w języku obcym, w klasie czwartej jedna godzina matematyki, w klasie V jedna godzina matematyki oraz prace ręczne.

W klasach VI, VII, VIII i IX także przewiduje się naukę dwóch przedmiotów w języku obcym, w zależności od tego, jacy specjaliści mogący wykladać dany przedmiot w języku obcym znajdują się w szkole. W tym typie szkoły przewiduje się również jako wykładowców specjalistów cudzoziemskich.

Rozkład godzin języków obcych dla omawianego typu szkoły przedstawia się następująco³:

Klasa	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	Razem
I język obcy	5	5	5	4	4	4	4	31
II język obcy	—	—	4	4	3	3	3	17
Razem	5	5	9	8	7	7	7	48

Nauczanie języka w czeskich średnich szkołach ogólnokształcących trwa trzy lata i odbywa się w dwu kierunkach: przyrodniczo-matematycznym i humanistycznym.

Plan nauczania języków obcych dla klas o kierunku humanistycznym przedstawia się następująco⁴:

Klasa	I	II	III	Razem
Język rosyjski	3	3	2	8
II język obcy	4	4	4	12

Obowiązkowym przedmiotem na omawianym kierunku średniego kształcenia ogólnokształcącego jest także łacina w wymiarze 6 godzin. Język

³ Ibidem.

⁴ „Věstník Ministerstva Školství a Kultury“, Ročník XXI. Sešit 21; 31 července 1965 s. 198.

obcy wchodzi tutaj również w zakres przedmiotów nadobowiązkowych ⁵ w postaci konwersacji, w zakres tzw. przedmiotów do wyboru ⁶, które obejmują: trzeci język nowożytny, geometrię wykresną i podstawy produkcji. Na wybrany przez uczniów przedmiot przeznaczają się w omawianym planie 4 godziny (po dwie w klasach II i III). Wprowadzenie w zakres przedmiotów do wyboru podstaw produkcji i geometrii wykresnej ma na celu umożliwienie absolwentom humanistycznego kierunku wstępować na uczelnie techniczne. Uczniowie, którzy zechcą dalej kontynuować studia humanistyczne, wybrać mogą trzeci język obcy nowożytny.

Rozkład godzin dla przyrodniczo-matematycznego kierunku przedstawia się następująco ⁷:

Klasa	I	II	III	Razem
Język rosyjski	2	2	2	6
II język obcy	3	3	3	9

Również i na tym kierunku szkoły średniej w zakres przedmiotów nadobowiązkowych wchodzi konwersacja w języku obcym (rosyjskim lub drugim, którego młodzież uczy się w danej szkole), natomiast łacina, obok takich przedmiotów jak podstawy produkcji i kreślenie techniczne, traktowana jest jako przedmiot obowiązkowy, wybierany przez uczniów chcących studiować nauki humanistyczne, medycynę lub inne dziedziny wymagające znajomości tego języka.

Obok wyżej omówionego podstawowego typu szkoły średniej o kierunkach humanistycznym i przyrodniczo-matematycznym, zarządzeniem zamieszczonym w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Oświaty i Kultury z roku 1965 ⁸ wprowadzono dwa typy szkół średnich z rozszerzonym nauczaniem języków obcych.

Rozkład godzin pierwszego z nich przedstawia się następująco ⁹:

Klasa	I	II	III	Razem
Język rosyjski	3	4	3	10
II język obcy	4	5	5	14

W drugiej klasie szkoły tego typu w zależności od sytuacji kadrowej wprowadza się nauczanie jednego przedmiotu (geografii, historii lub innego przedmiotu) w języku rosyjskim. W trzecim roku nauki przewiduje się

⁵ Né povinne předměty.

⁶ Volitelný předměty.

⁷ „Věstník Ministerstva Školství a Kultury“, Ročník XXI. Sešit Š21; 31 července 1965 s. 198.

⁸ „Věstník Ministerstva Školství a Kultury“, Ročník XXI. Sešit 34; 10 prosince 1965 poz. 92 s. 342.

⁹ Loc. cit.

tutaj naukę jednego przedmiotu w drugim języku obcym. Trzeci język obcy wprowadza się w omawianym typie szkoły jako nadobowiązkowy. W zależności od tego, jakich języków młodzież uczy się obowiązkowo, zarządzenie proponuje wprowadzenie nadobowiązkowej nauki języków słowiańskich (serbochorwacki, polski, bułgarski), romańskich (włoski, portugalski, rumuński), innych języków germańskich lub orientalnych.

Powyższy typ szkoły, wprowadzony dopiero w tym roku szkolnym, traktowany jest jako przejściowy. Właściwym typem szkoły średniej z rozszerzonym nauczaniem języka obcego będzie tzw. szkoła specjalna, w której również obowiązkowe będą dwa języki obce z tym, iż podobnie jak i w dziewięcioletniej szkole powszechnej z rozszerzonym nauczaniem języka obcego drugiego typu, język rosyjski może być pierwszym lub drugim językiem dla ucznia obowiązkowym. I tutaj młodzież może uczyć się nadobowiązkowo trzeciego języka obcego. Rozkład godzin dla języków obcych przedstawia się w tym typie szkoły następująco ¹⁰:

Klasa	I	II	III	Razem
I język żywy	6	5	4	15
II język żywy	5	4	4	13

Przyjmowanie dzieci do szkół powszechnych z rozszerzonym nauczaniem języków obcych odbywa się na podstawie egzaminu. W skład komisji egzaminacyjnej wchodzi: dyrektor szkoły i inspektor szkolny lub ich zastępcy oraz nauczyciel języka obcego. Egzamin obejmuje rozmowę, mającą na celu sprawdzenie ogólnego rozwoju umysłowego dziecka, jego umiejętność wypowiadania się oraz czytania w języku ojczystym, próbę słuchu oraz sprawdzenie umiejętności poprawnego odtwarzania obcych wyrazów i łatwych zwrotów. Ta ostatnia próba przeprowadzana jest w ten sposób, że nauczyciel nazywa szereg przedmiotów w języku obcym, a egzaminowany ma obowiązek możliwie wiernie odtworzyć usłyszane nazwy. Na przyjęcie do szkół z rozszerzonym nauczaniem języków obcych ma również wpływ opinia szkoły, w której kandydat ukończył pierwszą i drugą klasę. Do szkół średnich z rozszerzonym nauczaniem języka obcego przyjmowani są również na podstawie egzaminu uczniowie, którzy ukończyli szkołę powszechną z rozszerzonym nauczaniem języków obcych albo uzyskali wystarczającą znajomość języka obcego inną drogą.

Jak wynika z powyższego, do szkół z rozszerzonym nauczaniem języków obcych przyjmowani są uczniowie specjalnie wyselekcjonowani, inteligentni, z uzdolnieniami lingwistycznymi.

Nauczanie języka rosyjskiego w czeskiej dziewięcioletniej szkole

¹⁰ Loc. cit.

powszechnej z punktu widzenia układu materiału nauczania, podanego w programach i podręcznikach podzielić można na trzy etapy:

- I etap — klasy IV, V,
- II etap — klasy VI,
- III etap — klasy VII, VIII, IX.

Zadaniem nauki języka rosyjskiego w pierwszym etapie jest stworzyć mocne podstawy stale rozwijającym się w późniejszych latach nauczania umiejętnościom rozumienia mowy rosyjskiej ze słuchu, mówienia w zakresie słownictwa podanego w podręczniku, czytania tekstów drukowanych i pisanych oraz pisania i memorowania.

Programy czeskie dla klas IV i V dużą wagę przywiązują do osłuchania ucznia z językiem rosyjskim, stawiając w tej dziedzinie bardzo wyraźne żądania. Czeskiego nauczyciela-rusycystę, podobnie jak i polskiego, obowiązuje zasada stworzenia na lekcji namiastki naturalnego rosyjskiego środowiska językowego, poprzez stałe posługiwanie się jęz. rosyjskim w rozmowach z dziećmi. Czeskie programy, podobnie jak i polskie, wymagają opracowywania w klasie rosyjskich wierszyków, przysłów, przekadeł, piosenek, łatwych bajek i opowiadań. Materiałów do powyższych ćwiczeń dostarczają podręczniki zawierające specjalny dział, zatytułowany w podręczniku dla klasy IV *Povidky, pohádky, básničky, písničky a jiné zajímavosti*¹¹, w podręczniku dla klasy V *Články k četbě a poslechu*¹².

Efektom pracy nad osłuchaniem uczniów z językiem rosyjskim powinna być umiejętność rozumienia przez nich poleceń nauczyciela, prostych zdań oraz większych całości tekstowych, czytanych przez nauczyciela, a opartych o znane uczniom słownictwo.

Czytanki przeznaczone tylko do ćwiczeń w rozumieniu mowy rosyjskiej są dłuższe od tekstów zawartych w poszczególnych paragrafach podręcznika, bardziej językowo skomplikowane. Ze względu na swoją dynamikę, przejrzystość akcji, tematykę dostosowaną do wieku 9 i 10-letnich dzieci — czytanki te stanowią interesującą, kształcącą i wychowawczą lekturę.

W zakresie ćwiczeń w mówieniu tak w podręcznikach dla klasy IV, jak i V przeważają już od pierwszych lekcji teksty dialogowe o tematyce wziętej z życia codziennego. Teksty ciągłe bardzo często podawane są w formie listów dzieci czeskich do dzieci radzieckich i odwrotnie. Ma to na celu podkreślenie bezpośredniej użyteczności opracowywanego w klasie materiału, który w każdej chwili może być przez ucznia wykorzystany

¹¹ M. Novotná, F. Malif „Русский язык“ *učebnice pro 4 ročník základni devítileté školy*, Praha 1962 s. 56—78.

¹² V. Cicha, M. Košťálová „Русский язык“ *učebnice pro 6 ročník základni devítileté školy*, Praha 1965 s. 84—99.

w celu prowadzenia korespondencji z uczniami rosyjskimi. Najbardziej zalecanymi przez program i konsekwentnie realizowanymi, przez podręcznik ćwiczeniami w mówieniu są:

1. pamięciowe opracowywanie przez uczniów krótkich dialogów — wzorców np.

— Что ты читаешь?

— Журнал.

— „Огонек“.

— Да „Огонек“¹³.

— Где ты была?

— У бабушки в деревне.

— А ты где была?

— Я была в цирке.

— Куда ты едешь?

— Я еду в горы.

— Ты поедешь поездом или автобусом?

— Мы поедem машиной.

— Сколько времени ты там будешь?

— Неделю ...¹⁴.

2. częściowe parafrazy zdań-modeli przy pomocy podanych związków wyrazowych i wyrazów, np. powyżej przytoczony dialog „Куда ты едешь“ autorowie podręcznika polecają sparafrazować przy pomocy następujących związków i wyrazów:

в город, в музей, в зоопарк, в деревню, на велосипеде, трамваем, два, три, четыре часа; две, три недели¹⁵

3. pytania zadawane przez nauczyciela uczniom lub zadawane przez uczniów swoim kolegom, mające na celu utrwalenie poznanych modeli i wyrobienie umiejętności używania ich w praktyce. Do powyżej cytowanej rozmowy „Куда ты едешь?“, obok parafrazy częściowej, podręcznik proponuje zabawę polegającą na formułowaniu pytań i odpowiedzi według wzoru:

Яна, куда ты едешь? Я еду в горы.

Вера, куда ты едешь? Я еду к бабушке в деревню¹⁶.

4. odpowiedzi na pytania, które stanowią modele zdań pytających, wychodzące poza ramy tekstu, znajdującego się w danym paragrafie podręcznika, mające na celu powtórzenie uprzednio przerobionego materiału.

¹³ M. Novotna, F. Maliř „Русский язык“ учебнице pro 4 ročník základni devítileté školy, Praha 1962 s. 35.

¹⁴ V. Cicha, M. Košťálová „Русский язык“ учебнице pro 6 ročník základni devítileté školy, Praha 1965 s. 54.

¹⁵ Loc. cit.

¹⁶ Ibid., s. 55.

Где ты живешь? Куда ты идешь? Что ты читаешь? Где ты был в субботу? Это твоя тетрадь? Ребята, что вы будете делать в школе? Коля говорит по-словацки? Куда едет товарищ Цейнар? ¹⁷

5. tłumaczenia z języka czeskiego na rosyjski zdań-modeli różniących się w obydwu językach typu:

Rěkni: že tvůj otec je traktorista, že tvoja matka je dělnice, že Petr je žák, že vaš strýc je učitel, že vaše teta je učitelka, že na fotografií je vaše rodina; ¹⁸

lub innych konstrukcji językowych nie różniących się zasadniczo w obu językach, np.:

Kupuji zelenínu a ovoce. Co ty kupuješ? Mrkev, cibuli a salát. Dejte mi prosím 1 kg jablek a 2 kg hrušek. Kolik to stojí? 18 Kčs. 30 halefů. Na shledanou ¹⁹.

6. ćwiczenia, wymagające od ucznia prawidłowego postawienia pytania oraz przetłumaczenia na język rosyjski odpowiedzi. Są to ćwiczenia typu: Ptejte se, kolik stojí: mič, plnici, pero, kniha, šachy, pohlednice, sukně, časopis, známka, sešit, trešné, hrušky, švestky.

Odpovidejte. Vzor:

Сколько стоит этот мяч? Этот мяч стоит 20 крон.

Сколько стоят эти шахматы? Эти шахматы стоят 35 крон ²⁰.

Program dla klas IV i V stawia również wymagania w zakresie memorowania, wymagając, aby uczniowie tak w jednej, jak i w drugiej klasie nauczyli się wygłaszać z pamięci z pełnym zrozumieniem po trzy bajki rosyjskie oraz nauczyli się w obu klasach sześć piosenek.

W zakresie ortografii program ogranicza swoje wymagania uwagą zamieszczoną we wskazówkach dla klasy V: „Při opisu se věnuje pozornost nácviku některých pravopisných jevů u najužívanějších slov“ ²¹, oraz żądaniem opracowania w tejże klasie pisowni sylab *gí, kí, chí*.

Podręczniki nie podają również żadnych prawideł ortograficznych, ograniczając się do nielicznych, czysto praktycznych uwag typu: „Pamatujte: Při psaní některých ruských slov nam pomaha čeština. Např. voda — вода, pionýr — пионер, oběd — обед. Zapamatujte si však slova, v nichž se píše „a“, např. *каток, работа, картинка* ²², lub „Dejte pozor při psaní —

¹⁷ M. Novotná, F. Mališ „Русский язык“ učebnice pro 4 ročník základní devítileté školy, Praha 1962 s. 35.

¹⁸ V. Cicha, M. Košťálová „Русский язык“ učebnice pro 6 ročník základní devítileté školy, Praha 1965 s. 51.

¹⁹ Ibid., s. 61.

²⁰ Ibid., s. 60.

²¹ Učební osnovy pro 1--6 ročník, Praha 1963 s. 52.

²² V. Cicha, M. Košťálová „Русский язык“ učebnice pro 6 ročník základní devítileté školy, Praha 1965, s. 48.

při psaní některých ruských slov nam pomáhá čeština. Např. ryba — рыба, sýr — сыр, jdi — иди, být — быть, vy — вы, my — мы. Ale pozor na slova посылать, рисование.

Podstawowym ćwiczeniem w pisaniu, wymaganym przez program i realizowanym przez podręczniki, jest przepisywanie tekstów drukowanych, mające na celu utrwalenie alfabetu lub tekstów zawierających ortogramy wydzielone lub nie wydzielone tłustym drukiem, traktowane jako pisanie z pamięci, względnie dyktat. W podręcznikach przeważają te ostatnie ćwiczenia, podawane przeważnie w sposób następujący: Прочтёте všimнёте si jak se piše, a napište:

окно, обед, каток, хоккей, лопата, работа. Я помогаю маме мыть окно или покупаю молоко. Я собираю фотокарточки и открытки. Советский Союз; ²⁴

lub Diktat:

Иван. Виктор. Ева. Вера. Енда. К Наде. Театр ²⁵.

Wyraźne wymagania stawia program w zakresie wymowy, zwracając szczególną uwagę na zjawiska różne w językach czeskim i rosyjskim. Obejmują one zagadnienie akcentu rosyjskiego, nie akcentowanego „O“, wymowy sylab da, dě, di, do, du oraz ja, je, ji, jo, ju na początku wyrazu oraz po samogłoskach, wymowy słów ze znakiem miękkim, wymowy „y“, spółgłosek ž, š, twardego i miękkiego „l“ i miękkich spółgłosek. W klasie piątej do powyższego materiału dochodzi jeszcze wymowa końcówki — -ogo, -ego.

Podręczniki realizują powyższe wymagania poprzez podawanie krótkich, sformułowanych z praktycznego punktu widzenia prawideł typu: „O“ před přízvukem se čte jako slabe „a“. „O“ po přízvuku jako nejasná hlaska ²⁵ lub „Souhlásku“ „ч щ“ vyslovujeme vždy měkce ²⁶, albo „Souhlásku před, я, е, ю čteme měkce. Např. бя, лё, про, čteme s měkkým b', l', r'“ ²⁷.

Specjalne ćwiczenia w wymowie, zawarte w podręczniku, opierają się przeważnie na zasadzie odczytywania oddzielnych wyrazów, zestawień wyrazowych, tekstów zawierających określoną trudność fonetyczną, zaznaczoną tłustym drukiem, np.

²³ Ibid., s. 58.

²⁴ M. Novotná, F. Mališ „Русский язык“ učebnice pro 4 ročník základní devítileté školy, Praha 1962 s 15

²⁵ Ibid., s. 18.

²⁶ Ibid., s. 22.

²⁷ Ibid., s. 29.

1. Vyslovujte pečlivé měkké souhlásky:

Марки, картинки, мир
Виктор, Ирина, кино ²⁸.

2. Vyslovujte pečlivé samohlásku „Ы“:

Мы едем, мы будем, вы едете, вы будете.
У мамы, у Нины, у Марты, у Веры, у Ирины ²⁹.

3. Vyslovujte pečlivé „Ы“, „И“:

Мы — мир, вы — Виктор, Ирина — рыба,
Нина — у Нины; Виктор на выставке; ³⁰

4. Vyslovujte pečlivé tvrdé ж, ш, ц:

журнал, лыжи, ножницы; работница, учительница, карандаш, отец;
мы живем, хорошо, груши, черешни, курица, лошадь. Ты поедешь машиной? Нет,
поездом. Саша, ты играешь в шахматы? Да, играю! Напиши мне, пожалуйста, что
ты делаешь в техническом кружке ³¹.

W zakresie pisowni program przewiduje w klasie IV naukę alfabetu, która ciągnie się przez cały rok i jest utrwalana w klasie V.

W sposobie podawania liter w podręcznikach panuje zasada zaznajamiania dzieci najpierw z literami drukowanymi, potem dopiero następuje nauka pisania, na przykład paragraf pierwszy podręcznika dla klasy IV podaje siedem liter drukowanych a, o, k, m, t, g, p, w następujących wyrazach i zdaniach:

кто	мама
там	какао
дом	марка
да	рак
Марта	Тамара
дома	радар
— Кто там?	— Тамара дома?
— Марта.	— Да ³² .

Z tych siedmiu liter drukowanych uczniowie piszą tylko trzy: к, К, а А, о О. Pisownię liter m, Т, p, P uczniowie poznają w drugim paragrafie, gdzie wprowadza się równocześnie drukowane litery u, b, н oraz sylaby

²⁸ Ibid., s. 9.

²⁹ Ibid., s. 13.

³⁰ Ibid., s. 17.

³¹ V. Cicha, M. Košťálová „Русский язык“ *učebnice pro 6 ročník základní devítileté školy*, Praha 1965 s. 68.

³² M. Novotná, F. Malíř „Русский язык“ *učebnice pro 4 ročník základní devítileté školy*, Praha 1962 s. 6.

gu, mu, ni, z pisaniem liter g, m zaznajamiają się uczniowie dopiero w paragrafie trzecim, gdzie wprowadza się drukowane litery y, e oraz sylaby ge, me, ne.

W każdym z następnych paragrafów wprowadza się od jednej do trzech liter drukowanych i od jednej do dwóch innych, aniżeli drukowane, liter pisanych, konsekwentnie przestrzegając zasady, aby uczniowie pisali litery dokładnie opanowane wzrokowo w postaci drukowanej.

W zakresie czytania, według programu, uczeń powinien posiadać umiejętność głośnego odczytywania drukowanego tekstu, zawierającego znaną mu leksykę z pełnym zrozumieniem oraz umiejętność czytania pisanych tekstów dialogowych i zdań. Program zaleca stosowanie dwóch typów czytania: czytanie analityczne, czyli przekładowe i czytanie syntetyczne. Podstawą czytania analitycznego są teksty zawierające nową leksykę, którą z zasady objaśnia się drogą tłumaczenia na język czeski. Czytanie syntetyczne odbywa się na podstawie czytanek z podręcznika, artykułów z czasopism i innych wybranych przez nauczyciela tekstów, zawierających słownictwo znane uczniom albo słowa, których znaczenie jasno wynika ze zrozumiałego dla uczniów kontekstu lub może być rozumiane przez nich na podstawie podobieństwa z językiem czeskim.

Za jedną z podstawowych zasad nauczania języka rosyjskiego program uważa zasadę świadomego podejścia ucznia do przerabianego materiału, realizowaną poprzez tłumaczenie, traktowane, jak już o tym była mowa, jako objaśnianie nowej leksyki oraz sposób sprawdzania zrozumienia przerabianych tekstów.

W ciągu pierwszych dwóch lat nauczania uczeń, zgodnie z założeniami programu, powinien aktywnie opanować 350 słów (150 w klasie IV, 200 w klasie V).

Zasób leksykalny zawarty w podręcznikach program dzieli, z punktu widzenia specyfiki nauczania języka rosyjskiego w szkole czeskiej, na trzy grupy:

1. wyrazy różniące się brzmieniem i znaczeniem, np. *карандаш*;
2. wyrazy prawie jednakowo brzmiące w obydwu językach, a różniące się znaczeniem, np. *родина* (w czeskim znaczy rodzina);
3. wyrazy podobne w obu językach, np. *школа*;

Specjalną uwagę radzi program zwracać na pierwsze dwie grupy leksykalne, poprzez nasilenie ćwiczeń, mających na celu opanowanie przez uczniów umiejętności poprawnego ich używania w praktyce.

Program podaje również następującą tematykę, której realizacja wymaga od autorów podręczników i nauczycieli zaznajamiania uczniów z leksyką związaną z ich życiem codziennym:

1. Życie w klasie. Życie w szkole. Nazwy dni.
2. Rodzina: Spożywanie posiłków (produkty). Dzieci. Członkowie rodziny.

3. Miasto. Wieś. Zakupy. Transport.
4. Przyroda: pory roku.
5. Wychowanie fizyczne i sport: W obozie pionierskim. Na ślizgawce.
6. Życie kulturalne i towarzyskie: Kino. Wakacje. Rozrywki³³.

W klasie piątej powyższa tematyka rozszerza się koncentrycznie, o takie zagadnienia, jak: Na lekcji języka rosyjskiego. Pionier. Okolice szkoły. Mieszkanie. Dom. Na poczcie. Dworzec kolejowy. Fabryka. Zwierzęta domowe. Zajęcia na wsi na wiosnę, w lecie, w jesieni i zimie. Życie kulturalne na wsi. Zdrowie. Choroby³⁴.

Program wymaga także ciągłego aktualizowania nauczania poprzez zaznajamianie dzieci z wydarzeniami z życia dzieci i dorosłego społeczeństwa radzieckiego, zaznaczając, iż może się ono odbywać w języku czeskim.

Nauczanie gramatyki tak program, jak i omawiane podręczniki rozwiązują na płaszczyźnie czysto praktycznej, podając poszczególne formy gramatyczne według systemu modelowo-składniowego. Zgodnie z nim uczniowie przyswajają sobie poszczególne formy językowe, leksykalne, bez operowania kategoriami gramatycznymi.

Ilość i jakość modeli określają podręczniki, a nie program, który ogranicza swoje wymagania w tym zakresie do następujących sformułowań:

klasa IV — Věty typu: Gdě mama? Mama doma.

klasa V — Poznávání některých mluvnických tvaru ve větách z běžného života (např. Ja byl včera v téatre). Vazba mám ve významu vlastnickém (typu: Jest u těbjá karandaš? U meňa jest karandaš)³⁵.

Podręczniki dla klas IV i V podają natomiast dokładny spis modeli, które uczeń powinien opanować w czasie przerabiania poszczególnych paragrafów wraz z ich nasyceniem leksykalnym. Dla przykładu przytoczę szereg zestawów modeli, podanych na końcu podręczników dla klas V pt. *Slovniček a věty*, dla klasy VI: *Slovniček k lekcim*.

Klasa V

Paragraf 1

кто	kdo	Кто там?	Kdo je tam?
там	tam	Мама дома?	Maminka je doma?
мама	maminka	Да мама дома.	Ano, maminka je doma.

³³ *Učebni osnovy pro 1--6*, Praha 1963 s. 54, 55.

³⁴ *Ibid.*, s. 55, 56.

³⁵ *Ibid.*, s. 54, 55.

каток	kluziště	Там марка.	Tam je známka.
какао	kakao	Там каток.	Tam je kluziště.
дом	dům	Там дом.	Tam je dům.
дома	doma		
да	ano ³⁶		

Paragraf 17

мы съели	snědli jsme	Таня, что у вас было на обед	Taňo, co jste měli k obědu?
мы ели	jedli jsme	Суп, мясо	Polévku, maso
все	všechno	с картошкой	s brambory
обед	oběd	и салат.	a salát
суп	polévka	Ты все съел?	Snědl jsi všechno?
картошка	brambory		
салат	salát		
мясо	maso	Витя, ты знаешь, что	Vit'ο, viš, co bude zitra
завтра	zitra	будет завтра на обед?	k obědu?
		Вавтра будет борщ,	zitra bude boršč,
		рыба и хлеб.	ryba a chléb ³⁷ .

Paragraf 22 [ostatni]

спасибо	děkuji	спасибо за письмо.	Děkuji za dopis.
я посылаю	posílám		
с приветом	s pozdravem	Я посылаю тебе открытку.	Posílám ti pohlednice.
открытка	pohlednice		
получишь	dostát		
девять	devět	Я получила пионерский значок и галстук.	Dostala jsem pionýrský odznak a šatek.
десять	deset		
одиннадцать	jedenáct		
двенадцать	dvanáct	Мы пришли на вокзал в одиннадцать часов.	Prišli jsme na nádraží v jedenáct hodin
		С приветом Ваня.	s pozdravem Váňa
		Папа получил из Москвы письмо.	Tatínek dostal z Moskvy dopis ³⁸ .

³⁶ M. Novotna, F. Maliř „Русский язык“ *učebnice pro 4 ročník základní devítilet školy*, Praha 1962 s. 79.

³⁷ Ibid., s. 83.

³⁸ Ibid., s. 84.

Klasa VI

Paragraf 2

каникулы
 после каникул
 купаться
 я купался
 мы купались
 ходить
 я ходил
 мы ходили
 лес
 в лес
 помогать
 я помогал
 мы помогли
 поле
 в поле
 летом
 грибы
 за грибами
 ягоды
 за ягодами
 малина
 за малиной
 приехать
 я приехал
 мы приехали

После каникул я пойду
 опять в школу.
 Я купался в пруду.
 Мы ходили в лес.
 Дети помогали в поле.
 Летом я ходил за грибами.
 Вера ходила за ягодами или за малиной.
 Мы приехали вчера после обеда.

prázdniny
 po prazdnninach
 koupat se
 koupal jsem se
 koupali jsme se
 chodit
 chodil jsem
 chodili jsme
 les
 do lesa
 pomáhat
 pomahál jsem
 pomaháli jsme
 pole
 na poli
 v létě
 houby
 na houby
 jahody
 na jahody
 maliny
 na maliny
 přijet
 přijel jsem
 přijeli jsme

Po prazdnnínách půjdu
 opět do školy.
 Koupal jsem se v rybníku.
 Chodili jsme do lesa
 Děti pomáhaly na poli.
 V létě jsem chodil na houby.
 Vera chodila na jahody nebo na maliny.
 Přijeli jsme včera odpoledne³⁹.

Paragraf 19

какой	jaký	зеленый	zelený
какая	jaká	зеленая	zelená
цвет	barva	голубой	modrý (světle)
платок	šátek	голубая	modrá

³⁹ V. Cicha, M. Košťálová „Русский язык“ učebnice pro 6 ročník základni devítileté školy, Praha 1965 s. 100.

рубашка	košile	черный	černý
белый	bílý	черная	černá
белая	bílá	Есть у тебя?	snáš?
красный	rudý	Да есть?	ano mám
красная	rudá	карандаш	tužka
		тоже	také
		одолжи мне	půjč mi
Есть у тебя зеленый карандаш?		Мáš zelenou tužku?	
Да, есть.		Ano mám.	
Одолжи мне его?		Půjč mi ji.	
Какой платок? Белый, красный, зеленый, голубой.		Jaký šátek? Bílý, rudý, zelený, světle modrý ⁴⁰ .	

Pomimo leksykalnego traktowania zjawisk językowych w podręczniku dla klasy V pojawiają się pewne elementy systematyzacji form gramatycznych, noszące charakter uwag czysto praktycznych, takie jak:

Раматуйте:

Читать: Я читаю, ты читаешь;

Podobně: помогать: я помогаю, ты помогаешь,
я завтракаю, ты завтракаешь, я обедаю, я ужинаю⁴¹.

Wprowadzono w nim pierwszą i drugą osobę liczby pojedynczej i mnogiej I koniugacji. Zamieszcza się w nim także bardzo nieliczne ćwiczenia gramatyczne, polegające na uzupełnianiu końcówek czasowników, np.

Doplňte koncovky sloves:

Ярка, что ты чита — ? Я чита — „Пиокерскую правду“. Я помога — маме. В субботу у убира — комнату. Как ты помога — ? Я покупа — молоко и булки⁴².

Podobnie potraktowany jest miejscownik rzeczowników oraz forma rodzaju żeńskiego przymiotników.

Klasa VI przez program uważana jest za etap przejściowy między modelowo-syntaktycznym przyswajaniem sobie mowy rosyjskiej a ujmowaniem zjawisk gramatycznych w system, które występuje w klasach VII, VIII i IX. Większość form gramatycznych, zgodnie z zaleceniami programu, podawana jest tutaj tak, jak i w klasach poprzednich, leksykalnie. Obok leksykalnego traktowania gramatyki wymaga program uświadomienia uczniom niektórych form gramatycznych, zjawisk językowych poznanych przez nich leksykalnie. W związku z tym, po raz pierwszy w tej klasie tak w programie, jak i w podręczniku operuje się takimi terminami gramatycznymi, jak: rzeczownik, czasownik, przymiot-

⁴⁰ Ibid., s. 109.

⁴¹ Ibid., s. 34.

⁴² Ibid., s. 35.

nik, liczba mnoga, pojedyncza, przypadek, czas teraźniejszy, przyszły, przeszły, osoba, partykuła.

Swoje wymagania w zakresie gramatyki formułuje program, zwłaszcza dla rzeczowników i czasowników, dosyć ogólnie w sposób następujący:

Tvary podstatných jmen typu *škola, завод, слово* a tvary sloves typu *читать* a *говорить* v přítomnem minulém a budoucím čase (ve větách z běžného života)⁴³.

Podręcznik dla omawianej klasy realizuje powyższe wskazania programu poprzez wprowadzenie dopełniacza, narzędnika, miejscownika, liczby pojedynczej rodzaju męskiego, rzeczowników twar-dotematowych w połączeniu z przyimkami, *om, около, у; с, за; o, b*, na oraz w połączeniu z czasownikiem, rozszerzając materiał programowy przez podanie takich samych form dla rzeczowników twar-dotematowych rodzaju żeńskiego, zakończonych na „a“. Podsumowanie sukcesywnie podawanych wiadomości o poszczególnych przypadkach przedstawia się następująco:

Opakuje, čemu jste naučili o skloňování podstatných jmen:

2. р.: недалеко от вокзала, от почты;
около вокзала, околу почты;
у брата, у сестры;

6. р.: о городе, о Праге;
в классе, в школе;
на заводе, на фабрике;

7. р.: с другом, с подругой;
за углом, за рекой;
ехать автобусом, автомашиной;⁴⁴

Podobnie potraktowane są w tym podręczniku czasowniki i przymiotniki. Nie wprowadza się w nim pojęć „koniugacja“ ani „deklinacja“.

Jak wynika z powyżej przytoczonych przykładów, wszystkie formy przypadków podane są w postaci niepełnych modeli, z których jasno wynikają ich znaczenia, w omawianym wypadku znaczenie miejsca, narzędzia, wykonywanej czynności, czy też czynności wspólnie wykonywanej. A więc i tutaj na równi z czynnikiem uświadamiania formy gramatycznej występuje element czysto praktyczny, przejawiający się we wskazaniu uczniowi konkretnego sposobu jej użycia.

Formy czasowników typu „говорить“, tzn. czasowniki drugiej koniugacji wprowadzane są przez podręcznik leksykalnie, formy koniugacyjne pierwszej koniugacji z momentem refleksji.

⁴³ *Učebni osnovy základni devitilete školy, Ruský jazyk 6—9 ročník*, Praha 1963 s. 12.

⁴⁴ F. Studnička, M. Maliková, R. Wildová „Русский язык“ *učebnice pro 6 ročník základni devitilete školy*, Praha 1965 s. 72.

Tak formy językowe wprowadzane leksykalnie, jak i formy uświadamiane na drodze refleksji utrwalane są poprzez ćwiczenia, wymagające operowania całym wyrazem. Tylko dla zjawisk językowych, których formy gramatyczne uczniowie poznali, podręcznik stosuje ćwiczenia, polegające na uzupełnianiu końcówek. Ćwiczenia takie mogą świadczyć o tym, że moment wprowadzenia refleksji uważany jest przez autorów podręczników za pewien etap pomagający w utrwalaniu danego zjawiska językowego, a nie uogólnienie i wprowadzenie w system zjawiska językowego opanowanego przez uczniów nawykowo.

Obok powyższych różnic, program dla klasy VI w zasadzie nie wprowadza nowych momentów, wymagając jedynie wzbogacenia leksyki ucznia o dalsze 200 wyrazów w zakresie prawie identycznej, jak w klasie V tematyki, rozszerzonej nieznacznie o tematy: data, pionier, krajobraz, formy towarzyskiego obcowania, powitanie, pożegnanie, życzenia, podziękowania.

Podręcznik realizuje powyższą tematykę w czytankach o charakterze dialogowym i ciągłym, nieco dłuższych i bardziej językowo skomplikowanych, aniżeli teksty zamieszczone w podręczniku dla klasy V. Przeważają w nim teksty ciągłe, zawierające więcej aniżeli podręczniki dla klas poprzednich momentów kulturoznawczych, dotyczących życia dzieci radzieckich, Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej, opowieści z lat dzieciennych Lenina, wiadomości o Moskwie, Leningradzie itd.

Powtarza się również w podręczniku dla klasy szóstej większość ćwiczeń występujących i w poprzednich klasach. Dodaje się w nim ćwiczenia wymagające dłuższych pisemnych lub ustnych wypowiedzi uczniów, związanych z przerobionym tekstem ciągłym, obrazkiem, dialogiem, przeważnie typu produktywnego. Sformułowanie polecenia przy tego typu ćwiczeniach zawiera zawsze krótką dyspozycję wypowiedzi lub pracy pisemnej, np.

Napiš úryvek dopisu své přítelkyni (svemu příteli), že děkuješ za dopis a snimek Leningradu, který se ti líbí, žeš byl nemocen, žeš měl chřipku, žeš byl u lékaře⁴⁵, albo Vyprávěj, že jsi členem kroužku mladých přírodopisců, že na školním pozemku pracuješ v pondělí a ve čtvrtek, že letos pěstujete kukuřici, že k vám přiletěli pionýři z Bratislavy a že jste s nimi besedovali o práci na pozemku a ve školní dílně a že dobře rozumíte slovenský⁴⁶.

W materiałach pomocniczych obok tekstów dodatkowych, słownika leksyki i zwrotów, opracowanych dla każdego paragrafu oddzielnie, tzw. „Wesołej stronicy“ z anegdotami, zagadkami, wesołymi wierszykami, znajdują się słowniki rosyjsko-czeski i czesko-rosyjski. Pozwalają one na

⁴⁵ Ibid., s. 82.

⁴⁶ Ibid., s. 90.

realizację przewidzianego przez program klasy VI czytania samodzielnego przez uczniów tekstów dodatkowych lub niektórych czytanek bez pomocy nauczyciela, którego rola przy tego typu samodzielnej pracy uczących się ogranicza się do sprawdzenia stopnia zrozumienia przeczytanych przez nich materiałów drogą odpowiedzi na pytania, względnie opowiadania w języku czeskim.

Trzeci etap nauczania języka rosyjskiego w powszechnej szkole czeskiej, jak już nadmieniano, obejmuje klasy siódmą, ósmą i dziewiątą. Różni się on od pozostałych przede wszystkim sposobem podawania wiadomości gramatycznych w określonym systemie, który różny jest, zwłaszcza w zakresie rzeczowników, od systemu podawanego w rosyjskich podręcznikach gramatyki. Różnice te wynikają przede wszystkim ze stałego uwzględniania w jego podawaniu specyfiki gramatyki czeskiej, poprzez podkreślanie odrębności występujących w obu językach.

Ponieważ w języku czeskim występuje twarda i miękka deklinacja rzeczowników, ten sam podział zastosowany został również i przy podawaniu rzeczowników rosyjskich. Tak program, jak i podręczniki nie operują pojęciami trzech deklinacji w rozumieniu tradycyjnym. Wszystkie rzeczowniki dzieli się w nich na trzy typy deklinacyjne. Do pierwszego typu deklinacyjnego należą rzeczowniki twarde typu школа, завод, слово, do drugiego rzeczowniki miękkie typu словарь, яблоня, фотография, собрание. Trzeci typ deklinacyjny stanowią rzeczowniki takie, jak „кость“.

Każdy typ deklinacyjny podany jest w podręczniku w postaci paradigmatów i zaopatrzony w komentarz gramatyczny, bardzo często zawierający uwagi dotyczące podobieństw i różnic występujących w obrębie omawianych zjawisk w obu językach. Na przykład odmiana rzeczowników typu школа, завод, слово w liczbie pojedynczej zaopatrzona jest w następujący komentarz:

Vzory школа, завод, слово se klonúji v jednotném čísle jako podobná slova česka kromě:

7. р.: všech vzorů, kde jsou koncovky -ой, -ом:

школой, заводом, словом;

2. р.: vzoru завод, kde je koncovka -а:

без завода (sr. bez zavodu);

6. р.: vzoru завод, kde je koncovka -е, о заводе (sr. о заводе i о заводу)⁴⁷.

Wprowadzenie rzeczowników miękkich typu яблоня, словарь, собрание rozwiązuje podręcznik klasy ósmej poprzez porównanie jej ze znaną już uczniom z klasy VII odmianą rzeczowników twardych.

---

⁴⁷ L. Cipra, M. Hechtová, A. Jelínková „Русский язык“ učebnice pro 7 ročník základní devítileté školy, Praha 1964 s. 38.

Punktem wyjścia do podania paradygmatów wyżej wymienionych rzeczowników miękkich jest uwaga:

Znate — li dobre koncovku tvrdého skloňovani, odvodite si sami koncovky měkkého skloňovani:

Je — li u tvrdých a, y, Ы, o e

je u měkkých я, ю, u, ě, e, ъ.

Dalej podręcznik podaje zestawienia końcówek odmiany twardej i miękkiej traktując paralelnie tak w liczbie pojedynczej, jak i mnogiej końcówki rzeczowników школа і яблоня, авод і словарь oraz слово і здание.

Końcówki, które nie podporządkowują się powyższym paralelom, ujęte są w paradygmatach w ramki. Dotyczy to miejscownika liczby pojedynczej „слово“ і „собрание“ oraz dopełniacza liczby mnogiej rzeczowników typu „завод“, „словарь“⁴⁸.

Następnie w podręczniku zaznaczono, już bez podawania całych paradygmatów, iż:

1. według wzoru odmiany rzeczownika „словарь“ odmieniają się rzeczowniki typu „трамвай“ z tym, iż w dopełniaczu liczby mnogiej posiadają one końcówkę „-eb“;
2. według wzoru яблоня odmieniają się rzeczowniki męskie zakończone na „я“, takie jak Петя, Володя, дядя oraz rzeczowniki rodzaju żeńskiego na -ия- np. фотография z tym, że w celowniku i w miejscowniku liczby pojedynczej posiadają one końcówkę „u“, a w dopełniaczu liczby mnogiej końcówkę „й“;
3. według wzoru „собрание“ odmieniają się wszystkie rzeczowniki tego typu oraz rzeczowniki typu „море“, „платье“ z wyjątkiem miejscownika liczby pojedynczej (на собрании, в поле, на море, на платье. (oraz dopełniacza liczby mnogiej) много собраний, много полей, пять морей, несколько платьев.

Z odmianą rzeczowników typu тетрадь, zgodnie z wymaganiami programu, zapoznają się uczniowie w klasie dziewiątej w postaci paradygmatu, zaopatrzonego w komentarz, zwracający uwagę uczniów na pisownię i wymowę narzędnika liczby pojedynczej.

Ciekawe jest również podejście tak programów, jak i podręczników do nauki składni. Jej ujęcie najlepiej charakteryzuje funkcjonalny charakter nauczania gramatyki w czeskiej szkole powszechnej.

W klasie siódmej program wymaga opracowania połączeń „у меня нет книги, я должен“, w klasie ósmej połączeń „мне нужно, надо“ z bez-

⁴⁸ F. Mališ, V. Wildová „Русский язык“ učebnice pro 8 ročník základní devítileté školy, Praha 1963 s. 60.

⁴⁹ Ibid., s. 68.

okolicznikiem „мне нужен“ połączeń liczebników 2, 3, 4 z rzeczownikami, w klasie dziewiątej dokonania przeglądu najważniejszych połączeń czasownikowych, np. „интересоваться чем“, różniących się w obu językach.

We wszystkich omawianych klasach zgodnie z programem należy także zwracać uwagę na najczęściej używane w języku rosyjskim połączenia przyimkowe różne w obu językach.

Jak wynika z powyższego, nauka składni w omawianych klasach traktowana jest w aspekcie modelowo-praktycznym. Uwzględniono w niej tylko zjawiska różne w obu językach, trudne dla czeskiego ucznia, których opanowanie wymaga szeregu intensywnych ćwiczeń.

Dla ćwiczeń gramatycznych podawanych w podręcznikach dla klas siódmej, ósmej i dziewiątej tak, jak zresztą było i w klasach niższych, charakterystyczne jest zmuszanie uczniów do operowania wyrazem lub modelem zawsze w kontekście. Ćwiczeń wymagających od ucznia operowania oddzielnymi formami gramatycznymi, jak na przykład deklinowanie rzeczowników, przymiotników, zaimków, liczebników, czy też koniugowanie czasowników omawiane podręczniki nie zawierają. Nie ma w nich również ćwiczeń analitycznych, polegających na rozbiórce fonetycznym, morfologicznym lub syntaktycznym tekstu.

W zakresie słownictwa program dla klas siódmej, ósmej i dziewiątej przewiduje opanowanie przez uczniów 750 nowych wyrazów, co dodane do 550 wyrazów, opanowanych przez uczniów w klasach niższych, daje sumę 1300 wyrazów, tworzących aktywny słownik absolwenta 9-letniej czeskiej szkoły powszechnej.

Powyższe słownictwo zgrupowane jest przez program wokół takich samych jak i w klasie VII tematów z tym, że ich realizacja szczegółowa przedstawia się następująco:

1. Szkoła: Zajęcia w kółkach zainteresowań i prace na działkach szkolnych. Kółka zainteresowań. Szkolne wieczory, akademie. Korespondencja. Społecznie użyteczna praca szkoły. Czynności związane z poszczególnymi przedmiotami nauczania. Szkolne wydarzenia i uroczystości.
2. Rodzina: Składanie wizyt. Ważne rodzinne wydarzenia. Zajęcia poszczególnych członków rodziny.
3. Miasto: Opis miasta. Praca w zakładzie przemysłowym (nazwy czynności). Moskwa.
4. Wieś: Opis rodzinnej miejscowości. Praca w spółdzielni produkcyjnej lub państwowym gospodarstwie rolnym. Pomoc ucznia w pracach polowych. Narzędzia i maszyny rolnicze.
5. Przyroda: Zwierzęta i rośliny oraz ich ochrona. Pejzaż. W lesie.
6. Wychowanie fizyczne i sport: Sporty letnie i zimowe. Zawody sportowe. Ochrona zdrowia.

7. Życie kulturalne i towarzyskie: Teatr. Czytelnictwo. Muzyka. Śpiew. Radio. Telewizja. Gry towarzyskie. Podróże. Wycieczki. Odpoczynek młodzieży. Najważniejsze święta narodowe⁵⁰.

W klasie ósmej powyższa tematyka rozszerzona została o takie tematy, jak: Przyjaźń z ZSRR. Autobiografia. Najważniejsze miejskie zabytki. Orowadzanie po mieście. Praga—Moskwa. Najważniejsze miasta ZSRR. Naturalne bogactwa ZSRR. Spartakiada. Armia.

W klasie dziewiątej do powyższych tematów dodano: Wybitne osobistości w Związku Radzieckim i u nas. Nauka, technika, sztuka.

Powyższa tematyka realizowana jest w podręcznikach w tekstach dialogowych oraz czytankach typu opisowego lub dynamicznego. Czytanki, które są adaptowanymi urywkami utworów pisarzy radzieckich, z nielicznymi wyjątkami nie są zaopatrywane w nazwiska autorów. Nie podaje się również w omawianych podręcznikach, z bardzo nielicznymi wyjątkami, tytułów utworów, z których dane urywki pochodzą.

W omawianych podręcznikach przeważają teksty popularno-naukowe, podające encyklopedyczne wiadomości z różnych dziedzin nauki: biologii, geografii, astronomii, medycyny, higieny, fizyki, historii itd. Wiadomości te bardzo często podawane są w postaci krótkich uwag, zatytułowanych: „Знаешь ли ты...“ albo „Знаете ли вы, что...“ Dla przykładu przytoczę dwie uwagi z podręcznika dla klasy szóstej, zamieszczone pod takim właśnie tytułem.

1. Знаете ли вы, что на башнях Московского Кремля находятся рубиновые звезды? Каждая звезда весит около тонны. Расстояние между концами ее лучей — три метра⁵¹.
2. Знаете ли вы, что войны в истории человечества уничтожили богатства, которые равноценны огромной золотой ленте в 8 метров толщиной и 10 тысяч метров шириной, которой по экватору можно было бы опоясать весь земной шар⁵².

Uwaga powyższa nawiązuje do czytanki opisującej fakt wyzwolenia Pragi przez wojska radzieckie w maju 1945 roku.

Większość czytanek popularyzujących różne dziedziny wiedzy nosi charakter raczej suchej relacji lub opisu czasami ilustrowanego obrazkami. Przykładem tu może być krótki podrozdział czytanki „Заразные болезни“, zamieszczonej w podręczniku dla klasy ósmej, który brzmi następująco:

---

⁵⁰ *Učebni osnovy základni devítilete školy, Ruský jazyk 6—9 ročník*, Praha 1963 s. 15.

⁵¹ L. Cipra, M. Hechtová, A. Jelinková „Русский язык“ *учебнице pro 7 ročník základni devítilete školy*, Praha 1964 s. 37.

⁵² *Ibid.*, s. 93.

Микробы

Ученые узнали, что заразные болезни вызывают микробы. Посмотрите на рисунки. Что вы видите? Тело микробов очень простой формы: одни похожи на шарики, другие —, на палочки. Микробы очень малы; их можно видеть только в микроскоп. Они живут всюду: в земле, в грязной воде, в пыли, в воздухе ⁵³.

Charakterystyczne dla omawianych podręczników jest również podawanie szeregu szczegółów, charakteryzujących codzienne życie ludzi radzieckich typu:

Завтрак

в Советском Союзе богаче, чем у нас. На завтрак подают кефир (что-то вроде нашего кислого молока), колбасу, сыр, яичницу или блинчики, наконец чай с булочками

Чай

в Советском Союзе пьют чаще, чем кофе. Его обычно подают в стаканах с подстаканниками. В Советском поезде вы можете заказать стакан чаю с сахаром за 4 копейки ⁵⁴.

Uwagi powyższe są uzupełnieniem dialogu „К нам пришли гости“, którego treść polega na tym, że rodzina czeska przyjmuje gości rosyjskich, częstując ich narodowymi czeskimi daniami, w zamian za co goście ofiarowują gospodarzom przepis na rosyjski barszcz, który w całości został w podręczniku podany, z ilustracją, przedstawiającą wszystkie składniki potrzebne do jego ugotowania. W powyższy, dosyć oryginalny sposób autorzy podręcznika rozwiązali problem powtórzenia szeregu nazw jarzyn, wprowadzili niektóre nazwy przetworów mięsnych oraz wyrazy związane z zajęciami w kuchni, wymagając tylko biernej ich znajomości.

Obok powyższych czytanek, posiadających charakter poznawczy, podręczniki dla klas siódmej, ósmej i dziewiątej zawierają także czytanki o wartościach wychowawczych. Są to przede wszystkim wspomniane już powyżej urywki z dzieł literatury pięknej oraz czytanki obrazujące w formie opisowej osiągnięcia Związku Radzieckiego w różnych dziedzinach życia, przeplatane opisami osiągnięć socjalistycznej Czechosłowacji poprzez porównanie uczące szacunku dla własnej ojczyzny.

Podręczniki dla klas siódmej, ósmej i dziewiątej, podobnie jak i podręczniki dla klas niższych, posiadają tak zwaną część uzupełniającą, zawierającą teksty dodatkowe, przeznaczone do samodzielnego czytania

⁵³ F. Mališ, V. Wildová, „Русский язык“ учебnice pro 8 ročník základni devítileté školy, Praha 1963 s. 50.

⁵⁴ Ibid., s. 42.

⁵⁵ L. Cipra, M. Hechtová, A. Jelinková „Русский язык“ учебnice pro 7 ročník základni devítileté školy, Praha 1964 s. 89.

przez uczniów, słowniczki tematyczne, pokrywające się w zasadzie z tematyką programową, oraz słowniki czesko-rosyjskie i rosyjsko-czeskie.

Podręczniki dla klas ósmej i dziewiątej zawierają jeszcze dodatkowo przegląd materiału gramatycznego, podany w postaci tablic graficznych.

Pierwszy z nich grupuje materiał gramatyczny przewidziany dla klasy ósmej. Podręcznik dla klasy dziewiątej zawiera przegląd całego materiału gramatycznego, który uczeń czeski powinien znać po ukończeniu szkoły powszechnej. Stanowi on jak gdyby swego rodzaju minimum gramatyczne dla tego typu szkół, zawierające następujące działy: akcent, wymowa, ortografia, rzeczowniki, przymiotniki, zaimki, liczebniki, czasowniki, przysłówki, przyimki, składnia, z tym iż paragraf poświęcony przyimkom zawiera tylko spis niektórych przyimków z innymi aniżeli w języku czeskim przypadkami. Podobnie paragraf poświęcony składni zawiera spis najważniejszych konstrukcji różniących się w językach czeskim i rosyjskim.

Część uzupełniająca podręczników wykorzystywana jest przez ich autorów do przeprowadzania różnych ćwiczeń następujących typów:

I. Ćwiczenia, mające na celu wykorzystanie tekstów dodatkowych, takie jak:

1. Прочитайте про себя басню „Лиса и козел“ (стр. 129).
2. Прослушайте рассказ „Маша еще в Африке“ (стр. 129) и расскажите его по чешски ⁵⁶.

II. Ćwiczenia, mające na celu wykorzystanie słowników rosyjsko-czeskich i czesko-rosyjskich:

1. Сделайте вольный перевод с помощью чешско-русского словаря. Вы имеете право найти в словаре перевод только одного слова из предложения:
Tato budova je bývalá radnice, nyní zdesidli národní výbor. Podloubí pochází z 13 století. Na věži je starobylý orloj, který je v současné době v opravě. O kašně se vypráví mnoho zajímavostí ⁵⁷.
2. Прочтите вторую половину статьи о картофеле и переведите ее на чешский язык. Значения подчеркнутых слов сначала отгадайте, а потом посмотрите в словаре ⁵⁸.

III. Ćwiczenia wymagające od uczniów wykorzystania zamieszczonych na końcu podręczników słowników tematycznych w celu użycia ich w dalszych ćwiczeniach, mających na celu rozwój produktywnej mowy uczniów. Na przykład:

⁵⁶ Ibid., s. 99.

⁵⁷ F. Mališ, V. Wildová „Русский язык“ učebnice pro 8 ročník základní devítileté školy, Praha 1963 s. 102.

⁵⁸ Ibid., s. 30.

1. Проведите беседу на тему „Радио и телевидение“.

Пользуйтесь словами на стр. 153⁵⁹.

2. Домашнее задание: Повторите слова на тему „Работа в мастерской“ (стр. 148)⁶⁰.

Charakterystyczną cechą ostatniego etapu nauczania języka rosyjskiego w czeskiej szkole powszechnej jest także dbałość o wyrobienie w młodzieży umiejętności samodzielnego operowania wiadomościami zdobytymi w szkole, zwłaszcza w zakresie mowy produktywnej oraz umiejętności korzystania z obcojęzycznych tekstów. W związku z powyższym podręcznik dla klasy ósmej zamieszcza szereg uwag uczących ucznia, w jaki sposób korzystać ze słowników rosyjsko-czeskiego i czesko-polskiego oraz, jak już wspomniano, nie tylko wymieniony podręcznik, ale także podręczniki dla klas siódmej i dziewiątej zawierają szereg ćwiczeń wdrażających uczniów do samodzielnej pracy nad tekstem.

Tenże podręcznik dla klasy ósmej zaznajał z techniką wolnego przekładu, który młodzież powinna wykorzystywać przede wszystkim w mowie ustnej. Podręcznik radzi, aby uczniowie nieznaną wyraz, w danym momencie niemożliwy do odszukania w słowniku, zamieniali synonimem, zamieniali całą konstrukcję językową, zawierającą dany wyraz, inną konstrukcją, wyrażającą tę samą myśl, opuszczali dany wyraz, jeśli fakt ten nie wpłynie na zmianę znaczenia wypowiedzi, posługiwali się gestem, mimiką, na przykład przy czynieniu zakupów, w razie niemożności nazwania kupowanych produktów.

Podsumowując omówienie trzech etapów nauczania języka rosyjskiego w czeskiej szkole powszechnej, stwierdzić można, iż przeważają w nim elementy poznawczo-kształcące nad wychowawczymi. Momenty poznawcze realizowane są poprzez zaznajamianie dzieci z bardzo szerokim wachlarzem różnorodnych, rzecz by można, encyklopedycznych wiadomości obrazujących życie Związku Radzieckiego, podanych w formie prawie że publicystycznej, przypominającej wydawnictwa typu magazynowego, zadowalające najróżnorodniejsze zainteresowania czytelnika. Uwagi powyższe dotyczą przede wszystkim podręczników dla klas siódmej, ósmej i dziewiątej.

Z momentem poznawczym bardzo ściśle wiąże się w metodyce nauczania języka rosyjskiego w omawianym typie szkoły element kształcący, wyrażający się w bardzo dużej ilości ćwiczeń utrwalających i wdrażających, zamieszczonych w podręcznikach. Kształcenie umiejętności i nawyków idzie w szkole czeskiej wyraźnie w kierunku aktywnego i pasywnego opanowania języka rosyjskiego w ramach zakreślonych tematyką programową.

Praca nad aktywnym opanowaniem mowy rosyjskiej prowadzona

⁵⁹ Ibid., s. 79.

⁶⁰ Ibid., s. 38.

tu jest z punktu widzenia praktycznych korzyści, jakie może przynieść czeskiemu uczniowi jej znajomość. Dlatego też podręczniki wykorzystują każdą możliwość opracowania ćwiczeń, opartych o sytuacje, które realnie mogą zaistnieć, na przykład wizytę gości radzieckich w Czechosłowacji, konieczność ich oprowadzenia po rodzinnej miejscowości, goszczenie ich w domu, wyjazd uczniów czeskich do Związku Radzieckiego i różne sytuacje z tym związane.

Z powyższego wynika także bardzo szerokie wykorzystywanie tak jako środka podawania nowego materiału językowego i rzeczowego, jak i sposobu jego utrwalania, formy listu ucznia czeskiego do swego rosyjskiego kolegi i na odwrót.

Równie poważnie, jak praktyczne opanowanie mowy rosyjskiej, traktują metodycy czescy jej pasywne poznanie przez uczniów, idące w kierunku rozumienia przez nich mowy ustnej i pisemnej bez lub z pomocą słownika. Świadczą o tym nie tylko jasno sprecyzowane wymagania programowe, ale duża ilość ćwiczeń, mająca na celu osłuchanie uczniów z mową rosyjską, stosowanych od klasy czwartej aż do dziewiątej, polegających na słuchaniu przez uczniów opowiadania, względnie nagrań magnetofonowych, nagrań płytowych, audycji radiowych i zdawania z nich sprawy.

O wadze, jaką metodycy czescy przywiązują do pasywnego opanowania języka, świadczy również równorzędne traktowanie przez nich czytania analitycznego i syntetycznego w ciągu całego czasu trwania nauki języka rosyjskiego w czeskiej szkole powszechnej.

Zdanie sobie sprawy z metod pracy nad aktywnym i pasywnym opanowaniem przez uczniów języka rosyjskiego pozwoliło metodykom czeskim racjonalnie rozwiązać zagadnienie słownictwa poprzez ścisłe rozgraniczenie go na czynne i bierne.

Słowniczki wyrazów, które uczeń powinien opanować aktywnie, opracowane dla każdego paragrafu lub czytanki, słowniczki tematyczne umieszczane na końcu podręczników dla klas siódmej, ósmej i dziewiątej stanowią swego rodzaju leksykalne minimum dla czeskiej szkoły powszechnej, bardzo ułatwiające pracę nauczycielowi. Ogromne bogactwo słownictwa wprowadzone do podręczników, daleko wykraczające poza 1300 wyznaczonych przez program wyrazów do aktywnego opanowania, traktowane jest jako bierne, tzn. tworzy ono szerokie tło językowe dla obowiązującego czynnego minimum leksykalnego.

Metodyka nauczania języka rosyjskiego w zakresie podawania materiału gramatycznego hołduje najbardziej progresywnym prądom, wprowadzając w klasach IV, V, VI system modelowo-syntaktyczny, w minimalnym stopniu uwzględniający refleksję przy opracowywaniu określonych zjawisk językowych.

W klasach starszych, gdzie uświadomienie zjawiska gramatycznego traktowane jest jako etap w jego opanowaniu i wiadomości gramatyczne układane są w system, bardzo konsekwentnie przestrzegane są dwie zasady:

1. ograniczenie wiadomości gramatycznych podawanych uczniowi do najważniejszych, niezbędnych z punktu widzenia praktycznych celów nauczania języka rosyjskiego w szkole czeskiej;
2. wykorzystywanie wiadomości gramatycznych uczniów z gramatyki ojczystej jako bazy, na której buduje się system gramatyki obcojęzycznej.

Wprowadzenie systemu modelowo-syntaktycznego, obok uznania przez metodyków czeskich jego obiektywnych walorów tłumaczy się jeszcze faktem, że nauka języka rosyjskiego w szkołach czeskich rozpoczyna się w klasie IV, tzn. wtedy, kiedy uczniowie jeszcze niezupełnie opanowali podstawy swej ojczystej gramatyki. Rozpoczęcie systematycznej nauki gramatyki rosyjskiej mogłoby źle wpłynąć na wyniki w zakresie nauczania języka czeskiego.

Niektórzy metodycy czescy, tacy jak Stanisław Jelinek i Wacław Cicha, obserwując wyniki osiągnięte w zakresie języka rosyjskiego przy obecnym systemie nauczania gramatyki, doszli do wniosku, iż okres modelowo-syntaktyczny, obejmujący również i klasę szóstą, gdzie młodzież radzi sobie już z problemami abstrakcyjnymi, jest zbyt długi. Uświadamianie gramatyczne należy, według nich, zaczynać już w klasie VI.

Charakterystyczne dla nauczania języka rosyjskiego w czeskich szkołach jest również przywiązywanie dużej wagi do tłumaczenia z języka rosyjskiego na język czeski, na którym bazuje czytanie syntetyczne, będące z kolei podstawą pracy nad pasywnym opanowaniem przez ucznia interesującego nas języka.

Nie stosuje się również w szkole czeskiej, oprócz pokazu, innych sposobów objaśniania obcej leksyki, jak tylko tłumaczenie na język ojczysty, uważając je za środek najbardziej ekonomiczny z punktu widzenia zużytkowania czasu, dający największą pewność, iż znaczenie danego wyrazu zostanie przez ucznia prawidłowo zrozumiane.

Cenną i godną naśladowania jest tendencja, przejawiająca się już w metodyce szkoły powszechnej, przyzwyczajania młodzieży do pracy samodzielnej z tekstem na lekcji i w domu. W związku z tym metodycy czescy w pełni doceniają ważną, nie tylko kształcącą, ale i wychowawczą rolę zadania domowego, nie negując jego potrzeby nawet w początkowym okresie nauczania języka rosyjskiego, tzn. w klasie IV i V.

Jak wynika z uwag zamieszczonych w programie, metodycy czescy większą uwagę przywiązują do pamięciowego opanowywania przez młodzież prozy, a zwłaszcza baśni rosyjskich, aniżeli utworów wierszowanych.

Od klasy czwartej aż do dziewiątej uczniowie są obowiązani w każdej klasie wykazać się umiejętnością memorowania dwu do trzech baśni rosyjskich oraz śpiewania pieśni rosyjskich. Nie stawia program żadnych postulatów wymagających od ucznia opanowania szeregu utworów wierszowanych, jak to czynią programy polskie.

Nauczanie języka rosyjskiego w normalnej szkole średniej trwa, jak już nadmieniono, trzy lata. Idzie ono w dwóch kierunkach. Pierwszy z nich jest przedłużeniem szkoły powszechnej w zakresie koncentrycznie rozszerzającej się tematyki oraz materiału gramatycznego, wymagających stosowania podobnych jak i w klasach ósmej, dziewiątej ćwiczeń. Drugi kierunek postuluje systematyczne zaznajamianie młodzieży z biografiami i twórczością najwybitniejszych pisarzy rosyjskich i radzieckich.

W klasie I czytają uczniowie krótkie, często adaptowane urywki z utworów I. Karnauchowej, A. Fadiejewa, W. Panowej, A. Czechowa, M. Ostrowskiego, I. Turgieniewa, W. Tiendriakowa, M. Pujmanowej w rosyjskim tłumaczeniu. Każda tego typu czytanka zaopatrzona jest w króciutki wstęp charakteryzujący autora, na przykład:

Известная советская писательница Вера Федоровна Панова (родилась в 1905 г.) в своих произведениях (*Сережа, Спутники, Ясный берег*) рисует повседневный труд и быт советских людей во время Отечественной войны 1941—1945 г. и в период послевоенного строительства. В приведенном отрывке она описывает предпраздничное настроение в советском городе ⁶¹.

W klasach drugiej i trzeciej szkoły średniej ogólnokształcącej młodzież czeska zaznajamia się z szeroko potraktowanym kursem literatury rosyjskiej i radzieckiej, poczynając od Puszkina, a kończąc na pisarzach współczesnych.

Łącznie z dosyć szeroko potraktowaną biografią i ogólną charakterystyką całokształtu twórczości poznaje młodzież czeska w klasie II wyjątki z utworów takich pisarzy, jak wyżej wymieniony już Puszkina, Gogol, Turgieniew, Czernyszewski, M. Niekrasow, L. Tołstoj, Czechow, w klasie trzeciej zaznajamia się z biografiami i twórczością Gorkiego, Majakowskiego, A. Tołstoja i M. Szołochowa; w tejże klasie młodzież poznaje utwory lub wyjątki z utworów Woznieńskiego, Kuzniecowa, Kazakowa, Roźdiestwieńskiego, Jewtuszenki, Paustowskiego, Nagibina, zaopatrzone w króciutkie komentarze, bardzo często omawiające łącznie dwóch lub trzech pisarzy, ze względu na podobną tematykę ich twórczości, podobną problematykę itd.

Uzupełnieniem i tak bogatej listy pisarzy i utworów są jeszcze teksty dodatkowe, zamieszczone w podręczniku dla klasy drugiej, zawierające utwory, względnie urywki utworów, takich autorów, jak Lermontow,

⁶¹ I. Camutaliová, P. Adamec „Русский язык“ учебnice pro 1 ročník středních všeobecných vzdělávacích a středních odborných škol, Praha 1965 s. 93.

Fet, Blok, Swietłow, Jesienin, Ilf i Pietrow, Szczipaczow, Ajtmatow, Bakłanow, Wozniesiński, Sołouchin.

W celu wyrobienia u uczniów ogólnego poglądu na literaturę rosyjską i radziecką z punktu widzenia jej rozwoju i usystematyzowania wiadomości zdobywanych w ciągu nauki szkolnej, podręczniki dla klasy drugiej i trzeciej omawianego typu szkół podają krótką charakterystykę jej rozwoju. Podręcznik dla klasy drugiej zawiera krótką charakterystykę starej literatury rosyjskiej, literatury wieku XVIII oraz obszerniejsze omówienie takich okresów jak 40, 40—70 lata oraz lata 80 XIX wieku aż do Rewolucji Październikowej. Wiadomości powyższe podane są w języku czeskim. Podręcznik dla klasy trzeciej zawiera dosyć szczegółowe omówienie literatury radzieckiej aż do czasów współczesnych, podane — w przeciwieństwie do klasy poprzedniej — już w języku rosyjskim.

Omówienie poszczególnych okresów ma charakter krótkich, encyklopedycznych notatek, nasyconych bardzo dużą ilością nazwisk autorów oraz wyszczególnieniem ich utworów. Może ono służyć specjalnie zdolnym i interesującym się literaturą rosyjską i radziecką uczniom jako swego rodzaju informator, które najbardziej charakterystyczne dla danego etapu rozwoju literatury rosyjskiej i radzieckiej utwory należy przeczytać. Wymaganie szczegółowej znajomości omawianego zarysu literatury rosyjskiej i radzieckiej mogłoby grozić pojawieniem się werbalizmu w nauczaniu języka rosyjskiego w najstarszych klasach czeskiej szkoły średniej.

Ćwiczenia odnoszące się do zamieszczonych w podręcznikach poszczególnych utworów, urywków lub całokształtu twórczości niektórych pisarzy:

1. mają na celu utrwalenie i twórcze powtórzenie wiadomości uzyskanych przez uczniów, np.:

Охарактеризуйте Пушкина как человека и поэта (опираясь при этом также на прочитанные лирические стихотворения). Какое место занимает Пушкин в развитии русской и мировой литературы? ⁶²

2. wymagają od ucznia ideowej analizy przeczytanych utworów, np.:

Каковы были взгляды Толстого на историю? Как проявляется „мысль народная“ в романе, в его композиции, в судьбах главных героев, в изображении Наполеона и Кутузова, в описании Бородинского сражения и партизанской войны? ⁶³

3. mają na celu analizę środków artystycznych, charakterystycznych dla poezji czy pracy danego pisarza, np.:

⁶² „Русский язык“, *učebnice pro 2 ročník středních všeobecně vzdělávacích a středních odborných škol* [opracowali] M. Jehlička, J. Třesohlavý, J. Veselý, J. Vleek, M. Zámečnickova, Praha 1965 s. 25.

⁶³ *Ibid.*, s. 174.

Прочитайте выразительно отрывок из рассказа „Лес и степь“. Какими средствами Тургенев достигает живости, пластичности и эмоциональности в описании природы? ⁶⁴

Paragrafy w podręcznikach dla klasy ósmej i dziewiątej z tekstami literackimi nie zawierają materiału gramatycznego ani ćwiczeń gramatycznych i czysto leksykalnych.

Zagadnienie słownictwa zawartego w tekstach literackich, a nowego dla uczniów rozwiązane zostało z punktu widzenia jego biernego i aktywnego opanowania. Nowe wyrazy traktowane biernie podawane są z czeskim ekwiwalentem pod każdą stronicą tekstu, na której występują. Słowa, przeznaczone do aktywnego opanowania przez uczniów, podawane są po każdym tekście literackim, z uwagą: „Выучите слова:“

Jak wynika z powyższego, i w średniej szkole czeskiej bardzo konsekwentnie przestrzegana jest zasada ścisłego podziału leksyki na bierną i czynną.

Paralelna tematyka literacka i ogólna realizowana jest w omawianych podręcznikach według zasady, iż każdy co drugi paragraf zawiera wiadomości z literatury, w skład pozostałych wchodzi różnorodny czytanki, ćwiczenia i materiał gramatyczny. Ilustracją powyższego układu może być spis paragrafów podręcznika dla klasy trzeciej:

1. Счастливого пути вам, путешественники, в третье тысячелетие	5
Повторение слов и грамматики:	
Профессии, наука	8
Slovesné vazby a sklonování	8
2. Разговор о профессии	10
Литературная викторина	14
Максим Горький	15
Легенда и горячем сердце	18
Мать (Отрывок из романа)	24
Дело Артамоновых (Отрывок из романа)	31
Чтение со словарем: По Союзу Советов (Отрывок)	39
В. И. Ленин (Отрывок из воспоминаний)	41
Выразительное чтение: Песня о Буревестнике	43 ⁶⁵

Trzeci paragraf w tym podręczniku znowu zawiera czytanki, realizujące różnorodną tematykę programową, ćwiczenia, materiał gramatyczny. Czwarty natomiast zgodnie z zasadą poświęcony jest literaturze, konkretnie — Majakowskiemu.

⁶⁴ Ibid., s. 106.

⁶⁵ „Русский язык“, učebnice pro 3 ročník středních všeobecných vzdělávacích škol pro 3 a 4 ročník středních odborných škol [opracovali] V. Doskočilová, M. Zatovkaňuk, L. Rozkocová, B. Bosáková, E. Pilařová, Praha 1965 s. 304.

Omawiany podręcznik bardzo konsekwentnie realizuje założenie programu zalecające powtarzanie i utrwalanie wiadomości uczniowskich, zwłaszcza w zakresie leksyki i gramatyki. Na szesnaście paragrafów, tworzących podstawową część podręcznika, aż 9 zawiera dział: „Повторение слов и грамматики“. Powtórka gramatyki nosi charakter nie teoretyczny, ale czysto praktyczny.

Bogaty zestaw różnorodnych ćwiczeń wymaga od ucznia świadomego stosowania poznanych form językowych w różnych kontekstach. Podstawą powtarzania leksyki są programowe ośrodki tematyczne, takie jak: Профессии, наука. Школа. Общественная тематика. Природа. Сельское хозяйство. Армия. Политическая тематика. Спорт. Туризм. Путешествия.

Zakres słownictwa, które uczeń powinien znać w zakresie poszczególnych tematów, określa słownik tematyczny zamieszczony na końcu podręcznika.

Zawiera on słownictwo dotyczące następujących tematów:

- I. Школа.
  1. Занятия.
  2. Предметы.
  3. Типы школ.
  4. Внеклассная работа.
- II. Чехословацкий Союз Молодежи.
Комсомол.
  1. Молодежные организации.
  2. Собрание.
  3. Общественная деятельность.
- III. Город.
  1. Общие сведения.
  2. Достопримечательности.
  3. Осмотр Москвы.
  4. Осмотр Праги, Братиславы.
  5. В гостинице.
  6. Городской транспорт.
  7. Железнодорожный транспорт.
  8. Воздушный транспорт.
  9. Почта.
- IV. Покупки. Питание в ресторане.
  1. Покупки.
  2. Питание.
  3. Блюда.
  4. В ресторане.
- V. Сельское хозяйство.
  1. Колхоз.
ЕСК.
  2. Работники сельского хозяйства. Полевые работы.

3. Растения.
4. Работа в саду и в огороде.
5. Фрукты.
6. Овощи.
7. Скот и домашняя птица.
8. Сельскохозяйственные машины.

VI. Природа.

1. Местность.
2. Река.
3. Лес.
4. Горы.
5. Животные.
6. Птицы. Насекомые.

VII. Климат. Погода.

1. Климат. Погода.
2. Температура.
3. Дождь.
4. Гроза.
5. Мороз.
6. Наука.

VIII. Исследование космоса.

1. Астронавтика.
2. Космический полет вокруг Земли.

IX. Физкультура и спорт.

1. Спорт.
2. Гимнастика.
3. Гимнастические снаряды.
4. Легкая атлетика.
5. Игры и мяч.
6. Футбол.
7. Зимние виды спорта.
8. Матч.
9. Спартакиада.
10. Туризм.
11. Армия.

X. Здравоохранение.

Заболевания и врачебная помощь.

1. Здоровье.
2. Органы.
3. Болезнь.
4. Заболевания.
5. В амбулатории.
6. В аптеке.
7. Здравоохранение.
8. Врачебная помощь.

XI. Культура.

1. Музыка.
2. Музыкальное произведение.
3. Концерт.
4. Музыкальные инструменты.
5. Театр.
6. Пьеса.
7. Спектакль.
8. Артист.
9. Кино.
10. Фильм.
11. Киносъемка.
12. Телевидение.
13. Радио.
14. Магнитофон.
15. Изобразительное искусство.

XII. Общественная жизнь.

1. Общественная деятельность.
2. Политика.
3. Собрание.
4. Знаменительные даты.

XIII. Промышленность. Техника.

1. Промышленность.
2. Производство.
3. Энергетика.
4. Строительство.
5. Производство предметов потребления
Машиностроение.

XIV. Профессия.

1. Названия профессий.

XV. Литературные термины.

1. Литературное творчество.
2. Писатель.
3. Литературное произведение.
4. Литературный герой.
5. Сюжет.
6. Язык.
7. Стихотворение.
8. Литературное развитие жанры.
9. Литературная критика ⁶⁶.

Reasumując analizę programów i podręczników dla czeskiej szkoły średniej stwierdzić należy, iż realizowana w nich jest zasada równoległego traktowania tematyki kulturoznawczej z dbałością, aby umiejętności w za-

⁶⁶ Ibid., s. 280—294.

kresie praktycznego władania mową rosyjską, osiągnięte na stopniu podstawowym, nie uległy zahamowaniu, tylko w dalszym ciągu harmonijnie się rozwijały.

W celu zaznajamiania młodzieży ze współczesnym językiem rosyjskim w omawianych podręcznikach przeważają teksty współczesne, co rozwiązuje także problem aktualizacji nauczania interesującego nas przedmiotu poprzez dostarczanie młodzieży lektury stawiającej i rozwiązującej problemy jej bliskie. Zasada aktualizacji lektury nie wpłynęła na jej spłylenie. Składają się na nią bowiem utwory nie tylko posiadające wysoką wartość artystyczną, ale reprezentujące poszczególne okresy charakterystyczne dla rozwoju literatury rosyjskiej i radzieckiej.

Zastrzeżenia budzić może nie przeładowanie materiału programowego, ale jego maksymalistyczna realizacja w podręcznikach, których konstrukcja w bardzo tylko wąskim zakresie pozwala nauczycielowi na twórcze podejście do podanego w nich materiału poprzez dokonywanie odpowiedniego wyboru.

Drukowany program dla szkół z rozszerzonym nauczaniem języków obcych nie pojawił się jeszcze w Czechosłowacji. Ministerstwo Szkolnictwa i Kultury wydało w rękopisie i rozesłało do poszczególnych szkół *Pokusné učebni osnovy pro zakladní devítileté školy s rozšířeným vyučováním jazykům*.

Program ten w swoich założeniach nie różni się w zasadzie od programu dla normalnych, dziewięcioletnich szkół podstawowych. Odznacza się on jedynie o wiele większym nasyceniem materiałem faktycznym, wyrażającym się chociażby w ilości wyrazów, które uczeń powinien opanować aktualnie, równającej się 3300 słów. Jest to ilość dwa razy większa, aniżeli przewidziana dla normalnej szkoły powszechnej.

Podręczniki języków obcych dla szkół z ich rozszerzonym nauczaniem nie zostały jeszcze w Czechosłowacji opracowane. Nauczyciele-rusycyści uczący w tego typu szkołach używają podręczników obowiązujących w normalnych szkołach, uzupełniając je różnymi wydawnictwami radzieckimi według własnego wyboru, przezroczami, ilustracjami oraz innymi pomocami, bardzo często wykonywanymi przez nich samych, rodziców uczniów lub samych uczniów.

Podsumowując analizę czeskich programów i podręczników dla powszechnych i średnich szkół ogólnokształcących stwierdzić należy, iż zwyciężają w nich tendencje:

1. równomiernego traktowania aktywnego i pasywnego opanowania języka;

2. równomiernego uwzględniania elementów kształcących i poznawczych, z lekką przewagą tych ostatnich w szkole średniej, zwłaszcza w klasach drugiej i trzeciej;
3. równomiernego przeplatania tekstów dialogowych z ciągłymi, z tym iż te ostatnie zyskują przewagę w klasach starszych szkoły powszechnej i szkole średniej;
4. uwzględniania najnowszych osiągnięć metodyki nauczania języka rosyjskiego, poprzez wprowadzenie w klasach niższych systemu modelowo-syntaktycznego;
5. przestrzegania zasady funkcjonalnego traktowania gramatyki rosyjskiej, nawet w trakcie uświadamiania uczniom jej systemu;
6. traktowania momentu uświadamiania gramatycznego jako ważnego etapu, mającego wpływ na opanowanie przez ucznia danego zjawiska językowego;
7. opierania nauczania języka rosyjskiego na wiadomościach uczniów z języka ojczystego;
8. ścisłego planowania materiału językowego w postaci leksyki oraz określonych konstrukcji językowych;
9. przeceniania roli tłumaczenia z języka rosyjskiego na język czeski, jako podstawowego ćwiczenia prowadzącego do receptywnego opanowania języka przez uczniów;
10. obarczania pamięci ucznia mało ważnymi z punktu widzenia kształcącego i wychowawczego encyklopedycznymi wiadomościami;
11. pobieżnego traktowania umiejętności pisania po rosyjsku, poprzez powierzchowne ujmowanie ortografii, małą ilość ćwiczeń utrwalających jej zasady. Sytuacji w tym względzie nie ratuje przegląd prawideł ortograficznych, które uczeń czeski powinien znać po skończeniu szkoły średniej, zamieszczony w podręczniku dla klasy trzeciej, gdyż zbyt mała ilość jednakowych ćwiczeń ortograficznych (przeważnie dyktaty) znajdująca się w podręcznikach dla szkoły powszechnej i średniej nie rokuje, aby uczniowie mogli praktycznie opanować poznane prawidła;
12. maksymalistycznego rozwijania tematyki programowej w podręcznikach, co stwarza trudności w ich realizacji tym bardziej, że układ ich utrudnia dokonywanie odpowiedniego wyboru tekstów i ćwiczeń.

Przedstawiona powyżej analiza podręczników dla szkół powszechnych i średnich nie ma na celu wykazania ich wyższych względnie niższych wartości w porównaniu z polskimi podręcznikami języka rosyjskiego dla tychże szkół. Wszelkie porównania utrudnia tu fakt, że omawiane podręczniki opracowywane były z punktu widzenia oblicza psychicznego ucznia czeskiego oraz fonetycznych, gramatycznych oraz rzeczowych właściwości języka ojczystego tychże uczniów.

Nadto porównywanie podręczników czeskich z polskimi utrudnia także inna aniżeli w Polsce organizacja nauczania języka rosyjskiego na terenie Czech, gdzie, jak już wiadomo, uczyć się tego języka zaczynają w klasie IV dzieci 10—11-letnie i jego nauka trwa lat dziewięć, podczas gdy w Polsce nauczanie języka rosyjskiego zaczyna się w klasie V i trwa tylko siedem lat.

Z powyższego wynika, że trudno w tej dziedzinie przeprowadzić pełną analizę krytyczno-porównawczą. Swoje uwagi ograniczyć tutaj należy do wysunięcia szeregu propozycji, których zastosowanie w podręcznikach polskich podniosłoby ich wartość rzeczową oraz dydaktyczną.

Idąc za czeskimi wzorami, należałoby w polskich podręcznikach do nauki języka rosyjskiego wprowadzić następujące uzupełnienia oraz innowacje:

1. Na końcu podręczników dla szkoły powszechnej podać dokładny spis wyrazów oraz zwrotów językowych, które uczeń powinien sobie przyswoić przy przerabianiu poszczególnych paragrafów, stanowiący swego rodzaju minimum leksykalne.
2. W podręcznikach dla szkół średnich dokładnie rozgraniczać wyrazy na czynne i bierne, z tym że dla utrwalenia słownictwa czynnego podać w nich należy szereg ćwiczeń, oczywiście dostosowanych do wieku i rozwoju uczniów.
3. Na końcu podręcznika dla klasy XI można by umieścić dokładny spis słownictwa czynnego, podzielonego na działy z punktu widzenia tematyki, zestawienie materiału ortograficznego i gramatycznego, który uczeń powinien znać po skończeniu nauki w szkole średniej.
4. W podręcznikach dla starszych klas szkoły powszechnej i wszystkich klas szkoły średniej należałoby umieszczać ćwiczenia mające na celu przyzwyczajanie ucznia do samodzielnej pracy z tekstem rosyjskim, bez słownika oraz ze słownikiem.
5. W podręcznikach dla szkoły średniej, obok klasyki, celowe byłoby uwzględnianie w szerszym aniżeli dotychczas zakresie dzieł literatury

radzieckiej, zwłaszcza prozy poruszającej problemy interesujące młodzież współczesną, pisanej żywym, współczesnym językiem rosyjskim, który uczeń polski przede wszystkim poznać powinien.

6. Obok tekstów literackich, które nie zawsze są podstawą do ćwiczeń utrwalających leksykę życia codziennego, poznaną przez ucznia w szkole powszechnej, w podręcznikach dla szkół średnich umieszczać należy teksty oraz ćwiczenia służące nie tylko utrwalaniu, ale i wzbogacaniu tego typu leksyki.